

CANELOBRE

TARDOR 2002 • REVISTA DE L'INSTITUT ALACANTÍ DE CULTURA "JUAN GIL-ALBERT" • NUM. 47 • 21 €

VIURE EN VALENCIÀ A ALACANT

JORDI COLOMINA I CASTANYER
BRAULI MONTOYA ABAD
ANTONI MAS I MIRALLES
GRÀCIA JIMÉNEZ TIRADO
JORDI VAYÀ I OLCINA
ANNA R. SERRANO I CATALINA
JOAQUIM E. VICTORIANO I LAVINYA
JOAN CARLES MARTÍ I CASANOVA
VICENT BROTONS RICO
TUDI TORRÓ FERRERO
ENRIC PELLÍN I CATALÀ
CARLES SEGURA I LLOPES
JOSEP FORCADELL SAPORT
JOSEP MARTINES PERES
JOAN IVARS I CERVERA
VICENT BELTRAN I CALVO
ANNA ESTEVE GUILLÉN
JULI MARTÍNEZ-AMORÓS
XIMO ESPINÓS FELIPE
JOSEP M. BALDAQUÍ ESCANDELL
VICENT BROTONS RICO
JOAN BORJA I SANZ
GABRIEL SANSANO I BELSO
TOMÀS MESTRE I DAMIÀ
JOSEP LLUÍS MARTOS SÁNCHEZ
EZEQUIEL MOLTÓ I SEGUÍ
MIKEL L. FORCADA ZUBIZARRETA
JOSEP M. MARTÍNEZ POLO
TRINI MORA ILLÁN

47

INSTITUT ALACANTÍ DE CULTURA **JUAN GIL-ALBERT**
DIPUTACIÓ PROVINCIAL D'ALACANT

"CANELOBRE" ÉS UNA PUBLICACIÓ DE
L'INSTITUT ALACANTÍ DE CULTURA "JUAN GIL-ALBERT",
ORGANISME AUTÒNOM DE LA
DIPUTACIÓ PROVINCIAL D'ALACANT

Número 47
Tardor 2002
21 €

Depòsit Legal: A. 227-1984
I.S.S.N. 0213-0467

CANELOBRE

DIRECTOR:
JORGE A. SOLER DÍAZ

SECRETÀRIA:
CARMEN MARIMÓN LLORCA

CONSELL ASSESSOR:
CAYETANO MAS GALVAÑ
ROSA Mª CASTELLS GONZÁLEZ
ROSA MONZÓ SEVA
JORDI COLOMINA I CASTANYER
JOSÉ PAYÁ BERNABÉ
JOSÉ MANUEL PONS AGUILAR
ÁNGEL LUIS PRIETO DE PAULA

DISSENY:
LLORENÇ PIZÀ
JOSÉ PIQUERAS

El present número de Canelobre, titulat
VIURE EN VALENCIÀ A ALACANT
ha sigut coordinat per
Jordi Colomina i Castanyer

CREAR EN VALENCIÀ

LITERATURA POPULAR EN EL SEGLE XXI

Joan Borja i Sanz

LITERATURA POPULAR EN EL SEGLE XXI

Joan Borja i Sanz

F

a un temps el periodista Jordi Navas m'entrevistava per confeccionar un reportatge, en el suplement "Arte y Letras" del diari *Información*, sobre la literatura popular en el món actual. Em demanava, entre moltes altres coses, quin era l'interés que podia tenir aquest tipus de manifestació cultural a les acaballes del segle xx. I jo, clar, vaig improvisar una síntesi de funcions tradicionals, a fi de posar-li en solfa les virtuts que el gènere sempre ha tingut —virtuts que, oportunament manipulades en el món de l'ensenyament, es podrien projectar cap al futur. Sense pensar-ho molt, vaig encetar l'enumeració: que si proporcionar informació, que si permetre la pràctica de rituals màgics, que si regular el treball, que si identificar els individus amb un país o un col·lectiu (social, ideològic, religiós, gremial, racial, etc.), que si establir lligams amb la història, que si agradar —funció estètica—, que si entretenir —funció lúdica—, que si permetre la identificació de l'emissor (l'estat civil, l'estat anímic, etc.), que si tranquil·litzar, que si iniciar els xiquets i les xiquetes en les funcions de comptar, explorar el cos, accelerar la dicció, madurar la capacitat motora, etc. I encara més: socialitzar, explorar la realitat, invitar a l'aventura i permetre l'accés a la realitat pels camins de la ficció, potenciar la fantasia, simbolitzar el paisatge —conceptualitzar i interioritzar el món—, exercitar la gimnàstica intel·lectual, estimular la curiositat...

La retòrica el degué desbordar. I la seua capacitat per a prendre notes, humanament, no podia ser prou eficient per a tant d'apunt. Ho lamente. I, clar, li'n presente excuses —ni que siga tardanament. Per sort, l'habilitat de periodista solvent li va fer trobar una fórmula feliç per a la síntesi, i la cosa va quedar ventilada, literalment, amb la frase següent: "Joan Borja atribuye a la literatura popular más propiedades que un ecologista al ajo". Quan ho vaig llegir —ho confesse— em van venir ganes d'aplaudir la pensada. *Chapeau!* I no vull ni pensar la conya que els meus soferts alumnes degueren fer amb la fraseta del periodista, tan pesat com sóc a l'hora de predicar incansablement la importància que la literatura popular inqüestionablement ha tingut i —més encara— pot arribar a tenir en els dies actuals i venidors.

En defensa pròpia, he d'al·legar que el repertori de funcions tradicionals de la literatura popular que improvisava per al penitent periodista tenia el seu fonament, una base sòlida. Lluny de la simple entelèquia retòrica, els arguments aportats —per dir-ho a la manera dels jugadors de pòquer— no eren un *farol*. Per a cada propietat enumerada, hauria pogut adduir els exemples que calgueren, perquè, efectivament, en el model de societat preindustrial —el model de l'analfabetisme: sense generalització d'un sistema educatiu públic, sense periòdics, ni ràdio, ni televisió—, la literatura popular era alhora mitjà de comunicació, font d'informació, entreteniment, escola i ciència per a la immensa majoria del poble: la que tenia barrat l'accés a les fórmules més elevades de la cultura.

Així, una llegenda com la dels comtes Ramon Berenguer i Berenguer Ramon¹ servia al poble per a obtenir un mínim d'informació sobre els avatars de la Cort, i exercia una clara influència política de cara a l'opinió popular. De fet, i en termes històrics, el descrèdit de

¹ Ens referim, evidentment, a la llegenda de la mort de Ramon Berenguer II, *Cap d'Estopa*, reproduïda, per exemple, en el marc d'una proposta didàctica, dins BERNAL i GREGORI (1987, 37-49).

² A tall de simple il·lustració podem apuntar un curiós ritual recollit a Altea per F. MARTÍNEZ (1912, 50), per a curar la *trencadura* dels nins, el dia de Sant Joan a les 12 en punt de la nit: "reunits uno de nòm Pere y atre Joan ab dos hòmens més, ixen ab el xiquet en busca de una figuera borda: á una rama se li fa una incisió, la que aubèrta permetixca passar la criatura. Á un costat es pòsa el que li diuen Joan, que pera l'acte pren el nòm de Pere, y enfront Pere, que pren el de Joan: aquèll, passant al xiquet per la aubertura del abre, diu á éste: "Hi has, Joan". Éste contesta: "Dónam, Pere", dient en seguida: "Hi has, Pere", responent l'atre: "Dónam, Joan", repetintha per tercera volta. Después es lliga la rama, y si s'ajunta y cicatriza, queda el xiquet curat; si no, no.

La serra de Mariola és un escenari mític que ha inspirat nombroses cançons, llegendes i rondalles populars.

Berenguer Ramon II, el *Fratricida*, sa ser un factor decisiu en la ràpida successió que es va produir en benefici del seu joveníssim nebot, Ramon Berenguer III.

Quant a la pràctica de rituals màgics, superada ja en els nostres dies —segons sembla— la ingenuïtat de la superstició i l'analfabetisme, resulta fora de lloc la reivindicació en termes seriosos d'aquest aspecte de la literatura popular. Ara bé: més enllà de l'inqüestionable interès antropològic de la qüestió —si més no curiós, anecdòtic—, hi ha la importància que per a tot col·lectiu, poble o país té la revisió pròpia en clau mítica per al mínim raonable d'autoestima necessària. I encara més: un cas com el que s'està produint a Galícia, de reivindicació del patrimoni *miticomàgic* —el camí de Sant Jaume, la gaita d'arrels celtes de Carlos Núñez, les boires misterioses que hi ha al voltant de *meigues* i llegendes—, ens evidencia la rendibilitat, en termes de mercat i tot, de l'exportació —l'explotació— de *cultura màgica*. El valencians, tradicionalment deficitaris en autoestima i coneixement de la pròpia història, solem tendir a mitificar i envejar el caràcter *màgic* d'altres cultures —els referents celtes de la terra gallega poden continuar valent com a exemples— abans que no reconeixem la riquíssima tradició autòctona en costums, rituals i percepcions màgiques de la vida. La nostra literatura popular, sense anar més lluny, reflecteix aquesta personalitat covada a tocar de la vella Mediterrània a través d'incomptables manifestacions, lligades als cicles del calendari, a les commemoracions del santoral, a la fesomia dels accidents geogràfics o a les estrictes necessitats biològiques dels nostres avantpassats per a sobreviure en el medi que habitaven. I n'hi hauria prou, per exemple, a considerar la infinitud de creences associades al solstici d'estiu —la màgica nit de Sant Joan— per a legitimar l'afirmació.²

Podem trobar des de composicions que serveixen per a desempallegar-se de berrugues —si tenim la sort de veure passar un home amb un mul blanc—, com la següent:

Tio del matxo blanc,
les berrugues li encomane.
No me les torne a donar
mentre no li les demane.

fins a remeis per a aconseguir desitjos la nit del 10 de juliol, Sant Cristòfol, llançant a la mar 33 granets de sal i repetint tres vegades l'oració següent:

Benet sant Cristòfol
verge sou digne,
adscrit al cel,
anomenat a la terra.
Els peus dins de l'aigua,
els peixets per les cames,

els pelegrins per la cinta,
la palma a la mà.
Florida i granada,
la flor del *gericló*,
qui dirà esta oració,
tres voltes a la nit
i tres al dia,
les portes del Cel
obertes trobaria.
I les de l'Infern
mai no les veuria.³

La funció reguladora del treball troba exponents tant en les típiques *cançons de sereno*, com en les peculiars *cançons de batre* i les conegudes *cançons de llaurar*, que proporcionaven ritme i entreteniment a les labors repetitives del camp. Aquest és el cas, si toca transcriure exemples, de la cançó de batre popularitzada pels Pavesos, amb una bellesa i expressivitat melòdica que ben poc té a envejar al tan ben explotat filó del flamenc andalús:⁴

Encara no són onze
i el sol ja pica.
Què serà en ser dotze,
que el sol calitja!

Una cançó de llaurar especialment curiosa i coneguda, per haver-se desplaçat a l'àmbit de les que podríem anomenar *cançons de vi i taverna*, és aquella que fa, amb les sabudes variacions possibles:

Ma mare m'envia a l'horta
a regar el melonar
i jo em pogue una revolta
i me'n vaig a festejar..

De la mà de la literatura popular, les persones de temps passats —i encara actualment— s'han pogut identificar amb un país o un col·lectiu, s'han sentit part integrant d'un gremi, un grup ideològic, religiós, racial, etc. No hi ha més que pensar, per exemple, en cançons que han esdevingut himnes espontanis per a les més diverses comunitats socials, culturals o polítiques. I encara ens podríem qüestionar si tota la literatura popular que ha generat un poble, en bloc, i la llengua a través de la qual es vehicula, no és un fonament cabdal per a la cohesió i la supervivència com a societat diferenciada de les altres.

Continuant amb la relació de virtuts benèfiques intrínseques a la literatura popular, quan arribem a la "d'establir lligams amb la història", hem de tornar a insistir en les possibilitats didàctiques del material preservat. El sistema educatiu no pot prescindir de la càrrega seductora de llegendes i rondalles que, endemés, faciliten la connexió dels receptors amb la pròpia història: precisament la més pròxima, la relacionada amb l'entorn imme-

³ Vegeu MARTÍNEZ (1920, 38-39). L'efectivitat d'aquesta oració és modesta: de les tres gràcies que s'hi poden demanar, només se'n concedeix una. D'altra banda, la composició és ben representativa de la reiteració del nombre 3 com a element màgic —juntament amb el 7— en tota la literatura popular.

⁴ Per contraposició al folklore flamenc, sembla insòlita l'escassa atenció que ha parat un poble amb tanta tradició musical com el nostre a aquest apartat de la música popular autòctona. El cas d'Oscar Esplà —que ha sabut recrear magistralment els motius de les cançons de batre en alguna de les seues composicions—, no és sinó una excepció gens representativa de la desatenció dominant.

⁵ Tot i que, en aquest sentit, conscientment hem deixat de banda possibles exemples de caràcter més *picant*, no ens estem d'apuntar, ni que siga en una nota, la proliferació de cançons que connectarien plenament amb aquesta funció des de l'angle més desvergonyit: només el repertori de les *Maries* aniria ja des de "Marieta, vull tocar-te el cul" a "Que bona estàs Maria!", tot passant per "Ai, Marieta, que bona estàs!", etcètera, etcètera.

diat. I és que, efectivament, moltes de les narracions populars valencianes, com a producte d'aquesta mateixa història, hi entronitzen amb els fets i els moments més determinants. Un exemple concret d'açò és la relació entre les dues cultures que es troben en la base dels orígens del poble valencià tal com ara el coneixem: el món àrab i el cristià. Tenim una quantitat ingent de rondalles i llegendes ambientades en els moments de màxima tensió entre moros i cristians: els anys de la conquesta de Jaume I —i els immediatament posteriors—, i l'expulsió dels moriscos l'any 1609. De fet, el mateix Jaume I és un dels personatges que més històries protagonitza en el nostre llegendari. En les nostres rondalles són ben freqüents els amors entre un jove cristià i una jove mora, o viceversa. I la tradició de llegendes com la de "Sant Jordi i el barranc de la Batalla" d'Alcoi (que justifica l'origen de les famoses festes de moros i cristians) o la d'"Ofèlia i el barranc del Cinc" (ambientada en el mateix setge de la ciutat que l'anterior, i explicativa en la ficció de l'origen del barranc del Cinc), emmarcades en el temps de la conquesta del regne de València; o bé les llegendes que se centren sobre el motiu dels tresors ocultats pels moriscos abans de ser expulsats ("Segària la rica" a la Marina Alta, "Subirats" a Gorga, etc.): són només alguns casos evidents de la manera que la literatura popular ens remet a la història més íntima —la més propera, la que s'escriu amb la lletra menuda de la quotidianitat del poble— i ens ajuda a conèixer-la de la mà de la ficció i la fantasia.

Així mateix, la literatura popular ha permés també, tradicionalment, identificar les característiques de l'emissor. Els exemples, en aquest cas tant com en els altres, podrien ser de la més diversa índole. Un de ben clar podria ser el de les cançons d'enamorats, que evidencien al destinatari la *disponibilitat* sentimental i afectuosa de qui les canta:

Amb eixos colors de cara,
amb eixos colors de cara,
i eixe monyo tan arrissat,
cada volta que et mire
estic més enamorat
amb eixos colors de cara.⁵

Les cançons i els jocs infantils, pel seu cantó, a compleixen, entre d'altres, les funcions d'agradar, d'entretenir. Així, els cèlebres versets:

El barranc del Cinc, amb la ciutat d'Alcoi en primer terme.

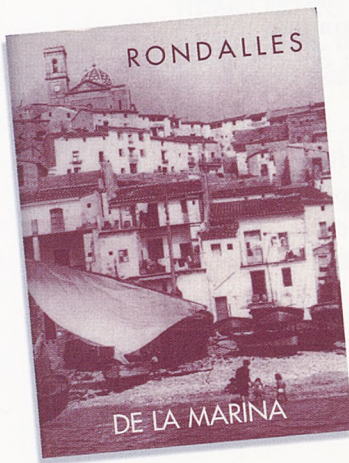
Serra, serra, molinet.
La pastora no té llet.
La poqueta que tenia
l'ha mamada el corderet.

han subsistit, en una o una altra versió, a través de dècades i segles, en aquest i aquell poble, sens dubte per l'eficàcia que intemporalment han tingut a l'hora de fer gràcia a xiquetes i xiquets, i per les recompenses en forma de rialla o somriure amb què han estat rebudes pels infants. El fenomen és equivalent al que es produeix en el camp de les cançons de bressol, d'efectes tranquil·litzadors o d'inducció al son. No poques mares, pares i dides han aconseguit fer callar el plor dels fills i conduir-los al plàcid regne dels somnis mentre cantaven melodies com les següents:

Noni, noni, nonineta.
Que li vinga la soneta.
Si la soneta li ve,
jo bé que l'adormiré.
Noni, noni, nonineta.
Que li vinga la soneta.
I si la soneta no ve,
jo també l'adormiré.

Adorm-te, adorm-te, bon infant,
que la mare és al molí,
i ton pare a Alacant,
i et portarà un peix cantant.

Pare sant Vicent Ferrer,
adormiu este xiquet,
que sa mare és a missa
i està plorant l'angelet.

Però més enllà de l'estricta entreteniment, les cançons i els jocs infantils han estat també dissenyats, des de la saviesa popular, per a iniciar els xiquets i les xiquetes en les operacions de comptar, d'explorar el cos, accelerar la dicció, madurar la capacitat motora, etc. N'hi hauria prou a revisar els objectius de qualsevol programació en l'ensenyament infantil per a adonar-nos de l'interés notabilíssim que aquestes mostres de la literatura popular —d'eficàcia contrastada al llarg del temps— presenten per al sistema educatiu actual. Quin sentit tenen, si no és el de l'exploració del propi cos en el xiquet, cançonetes tan difoses com les següents —i els jocs corporals que hi apareixen associats?

Tita pon un coco.
Per a qui serà?
Per al meu [nom de la xiqueta o xiquet]
que se'l beurà.

Este és el pare,
esta és la mare.
Este diu que vol pa,
este diu que no n'hi ha.
I este...
Xiquirritín, xiquirritín!

I la famosa cançó de "Ja no canta el capellà..." —admirablement perpetuada a pesar dels anys i la geografia—, no deu tenir en el substrat de l'èxit el repte que proposa de comptar cap a enrere, de forma inversa a la que tenim automatitzada pel costum? No contribueix, ni que siga indirectament, a reforçar i exercitar la comprensió del càlcul numèric en les criatures més tendres?

La Font Roja. Alcoi

Més evident encara és la finalitat didàctica de determinades manifestacions de la literatura popular en el pla lingüístic. Ara mateix, les breus composicions dels embarbussaments constitueixen autèntiques propostes per exercitar i millorar la pronúncia dels fonemes que s'hi posen en joc, i no sembla casual que aquests fonemes conincidesquen sovint amb els que presenten major dificultat de realització per a xiquetes i xiquets:

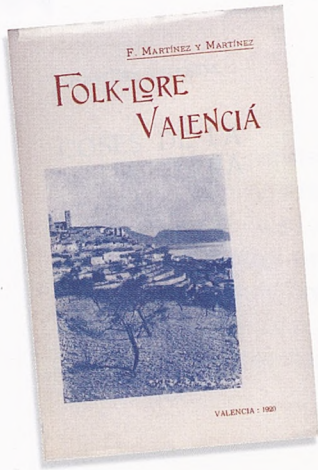
Setze jutges d'un jutjat mengen fetge d'un penjat.

El Pinxo li diu al Panxo: "Panxo, vols que et punxe la panxa amb un punxó?" Diu: "Punxa, Panxo, però a la panxa no".

Per la carretera roja de la Font Roja passa un carro carregat de garrofes.

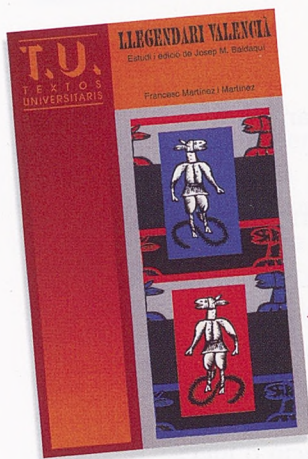
En el cas de les endevinalles —una altre gènere breu de la literatura popular—, l'enginy se sol centrar en el pla conceptual. Al darrere de qualsevol endevinalla hi ha un joc de valors semàntics que estimula la curiositat i invita a la gimnàstica intel·lectual. L'enginy lingüístic que amaguen és, en realitat, l'equivalent a la figura de la metàfora: el terme A, que és el que cal descobrir, és expressat a través d'una construcció B —la que s'explicita en la mateixa endevinalla—, i una relació de proximitat semàntica o d'associació d'idees és la que ha de permetre trobar la solució: A, el terme amagat. Si un dels objectius lingüístics de l'escola, en qualsevol nivell educatiu, ha de ser dotar l'alumnat de competències suficients per a codificar i descodificar metàfores coherentment —això, no ho oblidem, és efectivament molt més important que no la memorització de les descripcions corresponents i tot el metallenguatge habitual en no poques classes de llengua—, convindria que els docents no prescindiren dels múltiples recursos que les endevinalles hi poden proporcionar.

Quant a la simbolització del paisatge —estratègia d'interés indiscutible en l'àrea de Coneixement del Medi per al sistema educatiu actual—, val la pena de recordar l'enorme quantitat de llegendes que miren d'explicar, per mitjà de la ficció popular, l'origen d'aquell o aquell altre topònim, o la forma concreta d'un accident geogràfic determinat: la llegenda de la serra de Mariola i la del barranc del Mascarat (entre Altea i Calp), la de la Cara del Moro (Alacant) i la de la coltellada de Rotlà (al Puigcampana) són exemples improvisats que poden servir per a il·lustrar, respectivament, el que volem dir.

Ara bé: tot açò de què hem estat parlant fins aquest moment potser no deixa de ser un anacronisme. Avui dia, pràcticament postergada als àmbits en què subsisteix una o una altra fórmula de societat rural, la literatura popular oral és, si més no, un gènere en clara decadència. En vies d'extinció, vaja. Considerada en versió tradicional, cal entendre la literatura de transmissió oral com a un fenomen intrínsec al model de societat preindustrial. Com el món mateix, les relacions entre els individus han anat evolucionant, i cada vegada és més infreqüent trobar xiquetes i xiquets asseguts al voltant d'una persona major escoltant rondalles meravelloses o llegendes de fantasia; cada volta es fa més difícil conèixer xiquetes i xiquets que hagen heretat de pares o iaïos les savieses o els consells dels refranys; o el divertiment, el repte lingüístic d'un embarbussament. Efectivament, la xicalla dels nostres dies troba en les sèries televisives o els videojocs succedanis, substituïts amb major capacitat de seducció en la construcció d'imaginari col·lectiu. La premsa, la ràdio, el cinema i altres llenguatges com el de la publicitat o el de la música pop completen el repertori de referents que con-

temporàniament constitueixen les *noves literatures populars* de la societat postindustrial. Són aquestes les fonts que ara ens proveeixen d'un material alternatiu que, com abans el de la literatura popular, es caracteritza pel consum col·lectiu, la desconeixença de l'autor, la recursivitat en la creació —amb l'aprofitament posterior de referents culturals compartits (en forma de metàfores, mites, símbols, etc.)— i una transmissió essencialment oral. Planes de periòdics, notícies radiofòniques i telediaris exerceixen les funcions que abans tenien romanços i llegendes; la nova cançó, el pop i el rock prenen base en la cançó tradicional i la substitueixen: en acabar un sopar de germanor o per matar l'oci de la quotidianitat; les pel·lícules, les sèries televisives o els dibuixos animats ens proporcionen la dosi necessària de narrativa —real o de ficció—, en detriment d'unes rondalles, les tradicionals,⁶ que han cedit als nous gèneres audiovisuals els motles d'estructuració del relat i el seu particular univers de matisos simbòlics i conceptuals;⁷ i els eslògans publicitaris —finalment, i per tancar la llista d'exemples— hereten l'estratègia discursiva dels refranys consuetudinaris (estructura binària, rima interna, eficàcia mnemotècnica, etc.) i la posen al servei de l'engranatge del mercat i del consum.

Amb tot, el canvi no és completament nou. Ja en el segle XIX la literatura popular tradicional es va ressentir amb la competència exercida per la premsa impresa, i el nou model de civilització —de relacions humanes, en definitiva— feia entreveure la decadència del gènere. Coincidint amb l'efervescència del romanticisme, apareix per tots els pobles d'Europa l'obsessió de la recopilació. Els romàntics, efectivament, van buscar en els productes del poble l'exaltació de la creativitat popular per oposar-la a la cultura establerta, i açò explica que el segle XIX —insistim: precisament el segle de l'inici de la davallada en la vigència de la literatura popular— i, fins i tot, l'inici del XX, siguen tan fèrtils en la compilació, la valoració i l'estudi d'aquesta forma de literatura. A casa nostra, clar, cal emmarcar el

fenomen en el moviment de la Renaixença. Però —ai!— és ben sabut que entre els valencians aquest moviment dubtosament no ultrapassa els límits de la superficialitat. Escanyolida i pobra, hem de reconèixer que la nostra ha estat una Renaixença *de mentide-*

⁶ Més encara: les poques rondalles tradicionals conegudes entre les generacions més joves, arriben ja, fonamentalment, a través del filtre de les grans productores i distribuïdores multinacionals.

⁷ No és poc curiós constatar amb quin grau tan important el llenguatge cinematogràfic fa servir les metàfores i els valors simbòlics de determinats elements característics de les rondalles tradicionals: l'aigua com a signe de puresa afavoridor de l'amor; els tres i el set com a nombres màgics; el gos, el lleó, els ocells i les formigues, entre d'altres, com a animals connotats positivament; el roig com a color de la passió i el blanc per a significar virginitat, innocència, puresa; la nit i la foscor indicant misteri i por; la construcció maniquea dels personatges; etc.

⁸ La nòmina de referències transcendeix en aquest cas els límits que ens hem proposat. Tot i això, ens semblaria imperdonable deixar d'esmentar, ni que siga notarialment, els treballs de BATALLER (1986a, 1986b, 1995, 1997 i 1999).

⁹ Més que no d'emprobriment del llenguatge, hauríem de parlar d'una adaptació a nous paràmetres de necessitats comunicatives, com a conseqüència del canvi de vida que les múltiples revolucions experimentades en el segle XX han comportat. El tema, bé que s'entén, és realment complex i ultrapassa els límits i les ambicions d'aquest article.

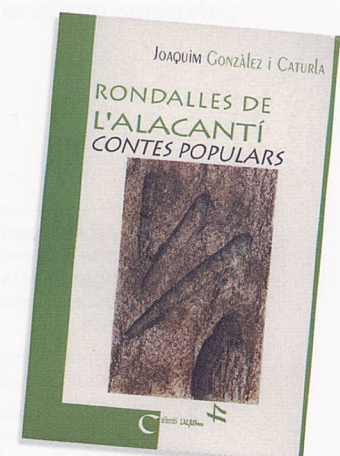
tes. I això ha tingut una repercussió més que notable per a la literatura popular. Curt i sense embuts: mentre la majoria dels pobles d'Europa aconseguien fixar el capital literari popular amb abundants treballs de recopilació i estudi, els valencians —poble tradicionalment riquíssim en aquestes manifestacions— ens manteníem despreocupats per l'assumpte i perdíem així l'oportunitat de preservar una part cabdal de la nostra cultura: la del propi imaginari col·lectiu. Fins i tot, catalans i mallorquins han estat més afortunats que nosaltres, amb obres monumentals de recopilació com les dutes a terme, respectivament, per Joan Amades o Antoni M. Alcover.

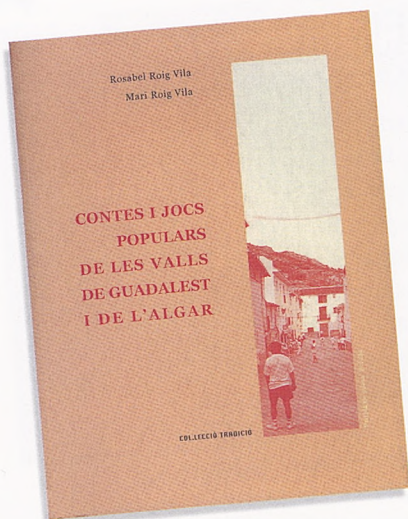
Fora del treball d'alguns folkloristes locals —pense ara en personatges com Francesc Martínez o Adolf Salvà—, la recopilació de la literatura popular valenciana se centra en recerques relativament pròximes als nostres dies.

L'inventari presenta, és clar, una fita indefugible en les magnífiques *Rondalles valencianes* d'Enric Valor: 36 escasses narracions que emplenen amb molts anys de retard el buit terrible deixat per la deficient Renaixença, però que ofereixen com a contrapartida, gràcies a la personalitat de l'autor, una qualitat lingüística i literària indiscutible —absolutament atípica entre els textos benintencionats dels folkloristes convencionals. En el cas particular de les comarques del sud del País Valencià, podem afegir entre les poques excepcions que, al costat de l'obra de Valor, col·laboren a pal·liar el monumental dèficit, aportacions més o menys recents com les de Joaquim González Caturla (1985 i 1987), o les de Baldó *et al* (1989, Guardiola (1988), Capó (1992), Guijarro (1997), Limorti i Quintana (1998), Diéguez, Llinares, Llorca i Montiel (1999), les germanes Roig Vila (1999) o Gascón (1999). I la nòmina només s'estendria un poc més si esmenàvem els obliats habituals en aquests casos —pels quals demane les disculpes preceptives— o ens capbussàvem ja entre la paperassa de publicacions locals (llibrets de festes, revistes municipals, etc.) o d'escassa divulgació.

En la resta de les comarques valencianes, el panorama no canvia substancialment.⁸ I el fet és que, en relació amb altres cultures europees, als valencians se'ns ha quedat pendent aquest treball de fixació. La situació, per tant, és de màxima urgència. Els canvis del model de vida —val la pena de reiterar-ho— estan comportant l'esborrament veloç de la memòria col·lectiva: amb la desaparició de les més genuïnes fórmules de la societat rural, s'està perdent quasi per complet la vigència tradicional de rondalles, llegendes, contes, cançons i refranys. Assistim probablement a un dels últims moments en què és possible la recopilació directa, viva, de mostres de la literatura popular tradicional. I, tanmateix, a cada instant es fa més difícil la localització del material, i resulta obvi que molt d'aquest material s'ha perdut ja irremissiblement en l'oblit.

Que els vegetarians i els ecologistes em perdonen si ignore —o no conec amb precisió— les virtuts que té l'all per a l'òptim funcionament del cos humà. Del que sí n'estic convençut és de la importància de la literatura popular tradicional per a l'escola moderna i del futur: per al cos i per a la imaginació de xiquetes i xiquets. Les poques o moltes mostres de la literatura popular que puguem rescatar per al temps vinent constitueixen un instrument de gran potencial didàctic i d'inqüestionable valor per al sistema educatiu valencià. L'escola és el marc idoni per a la difusió —el rescat, la recreació— de la literatura del poble. Les funcions que tradicionalment ha exercit no constitueixen sinó una garantia d'eficàcia pedagògica, d'eficiència educativa contrastada per generacions i generacions de xiquetes i xiquets que han après a viure i veure la realitat d'una manera determinada gràcies a les petites fantasies condensades en la paraula oral transmesa de pares a fills. Com podem negligir en

el sistema educatiu actual —i futur— un material amb tantes possibilitats didàctiques i tanta capacitat de seducció per als més menuts?

I hi ha encara raons d'un altre tipus. Només des del punt de vista lingüístic —d'ensenyament de llengües—, hi ha una quantitat important de reflexions que se'ns acuden immediatament. Davant l'aparent empobriment de les facultats expressives de les noves generacions,⁹ la literatura popular proporciona una font important per a la vitalitat, la genuïtat de l'idioma, d'acord amb les peculiaritats de la societat en què s'ha gestat. El registre col·loquialitzant que hi correspon, endemés, resulta del tot pertinent per a l'ensenyament institucional del valencià, sobretot si atenem la particular situació sociolingüística del país i la conveniència de fer servir a les aules models de llengua que entronitzen amb la realitat de l'entorn. Si a això afegim encara la fascinació que l'oralitat provoca en xiquetes i xiquets (fascinació importantíssima, tant en l'adquisició de competències lingüístiques

com en la creació d'hàbits de lectura),¹⁰ i la importància que aquest gran registre té per a l'aprenentatge de segones llengües,¹¹ hem de convenir per força que ens trobem davant recursos docents de primera magnitud.

Des d'una perspectiva encara més àmplia, l'aposta per la literatura popular com a un instrument de què no convé prescindir en el sistema educatiu —ni l'actual i ni el del futur— es justifica per la cada vegada més imperiosa necessitat d'antídots contra el fantasma del clonatge cultural, contra el perill cert d'una mundialització mal entesa que acabe imposant, des d'un pla vertical, un únic model cultural que eradique la riquesa i la diversitat de les seculars cultures horitzontals. Enfrontar a la cultura programada —als grans negocis de la cultura— el patrimoni cultural del poble és, a més d'una bella idea, una de les poques alternatives possibles contra el monoculturalisme i l'exclusivisme cultural. Qualsevol sistema educatiu democràtic ho ha de tenir en compte, això. Dit sense retòriques: una de les funcions principals de l'escola del segle XXI ha de ser la creació d'un sentit crític que vacune contra els efectes aplanadors de la imatge, de la televisió, del màrqueting. I això, ni que siga des d'aquests mateixos instruments: la imatge, la televisió, el màrqueting.¹² L'aposta decidida per la diferència, per la pluralitat, per la varietat d'opcions vitals; la diversitat de les veus en la simfonia del món: aquest ha de ser l'objectiu. Sense una atenció a la particularitat es fa impossible d'accedir a la universalitat sense fer trampa, sense abocar-nos al buit. I és ací, en la recerca de la pròpia veu, en la comprensió de la nostra particularitat, on la literatura de transmissió oral, sistemàticament menyspreada en càtedres, reformes educatives i manuals de pedagogia, pot tenir un paper revelador. El cas dels valencians —sobra apuntar-ho— no és precisament una excepció en el panorama que hem intentat dibuixar.

¹⁰ El *subministrament* oral de la literatura facilita la superació dels entrebancs consubstancials a l'aprenentatge de la lectura, i proporciona als menuts un accés directe al món de ficció, amb l'estalvi parcial del costós procés de la descodificació de la lletra escrita i l'adquisició progressiva d'automatitzacions en aquest procés de descodificació. Sobre aquesta qüestió i les conseqüències didàctiques que se'n deriven, resulta ben suggeritiu l'original llibre de PENNAC (1995).

¹¹ Sobre la importància de l'oralitat en l'aprenentatge de llengües i l'interés que, en aquest sentit, poden presentar determinats textos recopilatoris de literatura popular, consulteu BORJA (1999).

¹² Sovint, en aquest tipus de divagació es tendeix a projectar sobre aquests instruments les valoracions negatives que haurien de correspondre, exclusivament, a l'ús pervers que se'n fa. Fóra un error imperdonable *satanitzar* des de l'escola la televisió i els mitjans audiovisuals en general i enfrontar-los als valors culturals tradicionals, hipotèticament més *purs* —entre unes altres coses perquè en aquesta innecessària oposició les institucions educatives tindrien totes les de perdre. Més aïna es tracta de saber aprofitar intel·ligentment, d'acord amb els objectius que vulguem establir, els nous recursos de comunicació social que la tecnologia va posant a l'abast.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALDÓ ET AL. (1985) *Al trencall del maror*, Ajuntament de la Vila Joiosa, la Vila Joiosa.
- BATALLER, J. (1986a), *Contalles populars valencianes*, 2 vol., Institut Alfons el Magnànim, València.
 — (1986b), *Jocs populars*, Ed. Bullent, Picanya.
 — (1995), *Llegendes cavalleresques i de moros*, Generalitat Valenciana, València.
 — (1997), *Rondalles i acudits valencians*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
 — (1999), *Les rondalles valencianes*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- BERNAL, A. i C. GREGORI (1987), *Lletres de joc. Didàctica de la literatura a l'EGB*, Bromera, Alzira.
- BORJA, J. (1999), "Oralitat i escriptura en les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor", dins Vicent SALVADOR i Heike VAN LAWICK (ed.): *Valoriana. Estudis sobre l'obra d'Enric Valor*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
- CAPÓ, B. (1992), *Costumari valencià*, 2 vol., Ed. Bullent, Picanya.
- DIÉGUEZ, M. A., M. F. LLINARES, F. X. LLORCA i R. MONTIEL (1999), *Rondalles de la Marina*, Institut de Batxillerat Bellaguarda - Caixaltea, Altea.
- GASCÓN, F. (1999), *Rondalles de la Vall d'Albaida i l'Alcoià*, Serveis de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent.
- GONZÁLEZ CATURLA, J. (1985), *Rondalles de l'Alacantí*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
 — (1987), *Rondalles del Baix Vinalopó*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- GUARDIOLA, P. (1988), *Contes de Riu-rau*, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, Alacant.
- JANER MANILA, G. (1982), *Cultura popular i ecologia del llenguatge*, Edicions CEAC, Barcelona.
 — (1989), *Escola i cultura. El territori coma projecte*, Rosa Sensat-Edicions 62, Barcelona.
- GUIJARRO, J. R. (1997), *Rondalles i llegendes de Sant Vicent del Raspeig*, J. R. Guijarro, Alacant.
- LIMORTI, E. i A. QUINTANA (1998), *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- MARTÍNEZ, F. (1912), *Coses de la meua terra*, vol. 1, Manuel Pau, València.
 — (1920), *Coses de la meua terra*, vol. 2. Fills de Francés Vives Mora, València.
 — (1947), *Coses de la meua terra*, vol. 3. Diana, València.
- PENNAC, D. (1995), *Com una novel·la*, Empúries, Barcelona.
- ROIG VILA, R. & M. ROIG VILA (1999), *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- SALVÀ I BALLESTER, A. (1988), *De la marina i muntanya. Callosa d'en Sarrià*. A cura de R. ALEMANY, Ajuntament de Callosa d'en Sarrià - Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Callosa d'en Sarrià.

